

e-ISSN:2587-2168

Year: 2024

Vol: 10 Issue: 4

pp 77-86

Article ID

77288

Arrival

11 June 2024

Published

30 August 2024

DOI NUMBER<https://doi.org/10.5281/zenodo.13607544>**How to Cite This Article**

Polat, M. (2024). "Arşiv Belgelerine Göre Ruha'da Mukataa Ve Malikâne Uygulamaları", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:10, Issue:4; pp: 77-86.

International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Arşiv Belgelerine Göre Ruha'da Mukataa Ve Malikâne Uygulamaları ***Muqataa and Tax Farming Practices in Ruha According to Archive Documents**Murat Polat¹ ¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Tarih Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye**ÖZET**

Osmanlı Devleti, klasik dönemde bir yöntem olarak mukataa sistemini yaygın olmasa da uygulamıştır. Ülkede yaygın olarak tımar rejimi uygulanmıştır. Savaş biçimlerinin değişmesiyle uzun süreli ve sonuçsuz savaflara giren Osmanlı Devleti'nin mali dengesi bozulmuştur. Devlet, mali dengeyi düzeltmek için sıcak paraya gereksinim duymuştur. Osmanlı Devleti, sıcak para ihtiyacını gidermek için tımar alanlarını daraltarak tımar bölgelerinde mukataanın bir çeşidi olan malikâne yöntemini uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nin bir sancağı olan Ruha (Urfa) sancağının bazı yerlerinde mukataa ve malikâne sistemleri uygulanmıştır. Ruha'da mukataa ve malikâne sistemi bugüne kadar geniş bir şekilde ele alınıp incelenmemiştir. Bu çalışmayla birlikte klasik dönemde Ruha'da tatbik edilen mukataa sistemi ve devletin mali dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan malikâne sistemi arşiv belgelerine göre açıklanacaktır. Bu incelemeyle, Ruha'da mukataa sahiplerinin ve malikâne sahiplerinin mali sorumlulukları açısından hareket tarzları ortaya konulacaktır. Çalışmayla Ruha'da malikâne uygulamasından yararlanan toplum kesimlerinin kimler olduğunun analizi yapılarak Ruha'da malikâne uygulamasının tabana yayılıp yayılmadığı tartışılacaktır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mukataa, Malikâne, Tımar, Osmanlı Devleti, Ruha.**ABSTRACT**

The Ottoman Empire used tax-farmer as a method in the classical period, although it was not common. The tımar system was widely applied in the country. The financial balance of the Ottoman Empire, which entered into long and inconclusive wars with the change of war patterns, deteriorated. The state needed hot money to fix the financial balance. In order to meet the need for hot money, the Ottoman Empire narrowed the tımar areas and gave the tımar regions to tax farmers with the tax farming method. The tax farming system later evolved into the mansion system. In the Ruha (Urfa) sanjak, a sanjak of the Ottoman Empire, muqataa and wide-spread soil systems were applied. The muqataa and the extensive soil system in Ruha have not been studied extensively until now. With this study, the muqataa system applied in Ruha in the classical period and the widespread land system that emerged with the deterioration of the financial balance of the state will be explained according to archive documents. With this examination, the ways of acting in terms of financial responsibilities of muqataa savers and mansion owners will be revealed. With the study, it will be discussed whether the mansion practice in Ruha spreads to the base by analyzing who are the social segments benefiting from the mansion practice in Ruha. Document analysis method was used in the study.

Keywords: Muqataa, Tax farming, Tımar, Ottoman Empire, City of Ruha**1. GİRİŞ**

Mukataa hazineye gelir sağlamak amacıyla uygulanmış bir yöntemdir. Mukataa anlam olarak da devlete ait gelir parçası demektir (Darling, 2019, s. 161). Devlet gelirlerini, açık arttırma (müzayede) yoluyla bir başkasının toplaması iltizam olarak adlandırılır. Bu durumda gelir parçasının (mukataa) devredilmesi işine iltizam denir (Darling, 2019, s. 161). 1695 tarihinde uygulanan malikâne uygulamaları mukataa sisteminin bir parçası olarak görülmüş ve devletin sıcak para ihtiyacını karşılamak amacıyla uygulanmıştır (Çakır, 2003, s. 31; Uzunçarşılı, 1988, s. 384). Osmanlı Devleti'nin birçok sancağında görülen mukataa ve malikâne uygulama örnekleri, Ruha sancağında da görülmüştür. Bu çalışmada Ruha'da mukataa ve malikâne uygulamaları arşiv belgeleri ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır. Öncelikle mukataa teriminin kapsamı, ifade ettiği anlam ve mukataanın çeşitleri aktarılacaktır. Ardından 16. yüzyılın ikinci yarısında Ruha'da görülen mukataa ve XVIII. yüzyıldaki malikâne uygulamaları incelenecek ve konu tüm açıklığı ile tartışılacaktır.

Mukataa ve malikâne konusunda kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında XVI. yüzyıl Ruhası'nın anlatıldığı Ahmet Nezihî Turan'ın *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı* adlı eserinde Ruha'da XVI. yüzyılda tespit edilen mukataalara da yer verilmiştir. Mukataa konusunda Baki Çakır'ın *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Erol Özvar'ın *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamaları*, Linda T. Darling'in *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yöntemi (1560-1660)* adlı eserleri çalışmamızda sıkça başvurduğumuz kaynaklar olmuştur. Bizim amacımız burada mukataa ve malikâne konularını tüm genişliği ile tartışmak ve tekrara düşmek değildir. Bu çalışmanın ana konusu mukataa ve malikâne olmaktan çok, Ruha'da mukataa ve malikâne uygulamalarıdır. Bu çalışmayla: Osmanlı Ruhası'nda mukataa ve malikâne uygulamalarının ne zaman yürürlüğe konulduğu, Ruha'da tespit edilebilen mukataa ve malikânelerin nerelerde, hangi sektör ve kim üzerinde olduğunun, Ruha'da mukataayı iltizam olarak alanların

zimmeterinde kalan paranın nasıl tahsil edildiği, mültezimden tahsil edilemeyen mirî alacakların kefillerinden nasıl alındığının, malî bir uygulama olan mukataayı Ruha'da toplum kesimlerinden kimlerin alarak işlettiğinin ortaya konulması, Ruha'da isteklisi olmayan mukataaların ne tür bir yöntemle mültezimlere verildiğinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Yukarıda hedeflenen hedefler doğrultusunda Ruha'da mukataa ve malikâne uygulamaları belgeler ışığında ortaya konularak literatüre katkı sağlanmış olacaktır. Mukataa ve malikâne konularında açıklayıcı bilgiler, bu alanda yapılmış çalışmalardan yararlanılarak verildikten sonra Ruha'da mukataa ve malikâne uygulamaları konusunda hususî bir çalışma olmaması sebebiyle incelemelerimizde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı envanterinde bulunan Maliyeden müdevver defterler, Mühimme defterleri, Şikâyet defterleri, Cezayir-Rakka ahkâm defterleri, Ali Emîri tasnifi içinde yer alan çeşitli fonlardan, Cevdet tasnifi ve bazı diğer fonlardaki arşiv belgelerinden yararlanılacaktır.

Mukataa terimi 15. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmış olup hazineye gelir sağlayan malî sistem uygulamasıdır (Sahillioğlu, 1963, s. 146). Vergilerin bir birim olarak belirlenmesi mukataa, mukataanın ücret karşılığı kişilere ihale edilmesine iltizam denmektedir (Genç, 2000, s. 154; Çakır, 2003, s. 3; Çizakça, 1999, s.120) ki bu yöntem Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında kurulmuş tüm İslâm devletlerinde uygulanmıştır (Çizakça, 1999, s.120). İltizam yöntemi bir gelir çeşidi değil, bir tahsilat yöntemidir (Darling, 2019, s. 164). Mukataa gelirleri cizye ve avarız gelirleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin üç önemli gelir kaynağından biridir (Şensoy, 2014, s. 203). Mukataa olarak işletilen devlet gelirlerinden olan ve zorluklarla çıkartılan madenler sultan tarafından mukataaya verilir. Mukataayı alan kişi mukataayı işletemezse mukataa elinden alınır (Karaboğa, 2020, s. 285). Devlet geliri kalemlerinden olan darphane, tuzla, dalyan (Uzunçarşılı, 1988, s. 384) işletme olabildiği gibi, gümrük ve ispence gibi bazı vergiler de mukataa olarak işletilmiştir (Sahillioğlu, 1962, s. 146).

Mukataa uygulamalarında emanet ya da iltizam yöntemleri kullanılmıştır (Başarı, 2014, s. 128; Çakır, 2003, s. 6). Mültezimlerin mukataayı deruhde edebilmesi, mukataa nazır veya müfettişler tarafından merkeze arz edilmelerine bağlıydı (Çakır, 2003, s. 6). Emanet sisteminde mukataa, emin denilen bir görevli tarafından işletilmiştir. Bu durumda mültezime gidecek olan kâr, hazineye kalmıştır. Ancak iltizam usulü ile idare edilen mukataalarda vergi toplama masrafları ve mültezimin aldığı kârdan geriye kalan kısım hazineye aktarılmıştır (Karaman, 2004, s. 140; Özlü, 2007, s. 56). İltizam usulünde devlet sahip olduğu mukataalarını ya da kendisine ait olan vergi toplama yetkisini rekabete açık bir hale getirerek (Genç, 2000, s. 154- 55) bir kısmı peşin olan bir para karşılığında mültezimlere ihale etmiştir. İltizam yönteminde reaya mültezimlerin insafına bırakılmıştır (Yörük, 2019, s. 220). İltizam alan kişilere kaynaklarda mültezim, muhassıl ve voyvoda denildiği görülmektedir (Başarı, 2014, s. 128). Muhassıllar taşrada zeamet ve hasların vergi gelirlerini toplayan kişilerdi (Özkaya ve Akyıldız, 2020, s. 18). Voyvodalar ise Osmanlı eyalet maliyesi içerisinde voyvodalık kurumu içerisinde yer alan, yalnızca tımar ve hasların gelirlerini değil merkezî hazineye ait olan vergi ve vakıf gelirlerini de tahsil eden askerî sınıftan kişilerdi (Özvar, 2013, s. 129).

2. RUHA'DA MUKATAA UYGULAMALARI

Ruha, Bıyıklı Mehmet Paşa komutasında fethedildikten sonra Osmanlı Devleti Ruha'da kendisine özgü devlet teşkilatını ve kurumlarını hızlıca tesis etmiştir. Devlete ait vergi ve devletin gelir kaynakları kısaca mukataa diye adlandırılıyordu (Ünal, 1991, s. 59). Osmanlı Devleti'nde darphanenin mukataa yöntemiyle mültezimlere verilmesi XV. yüzyıl sonlarında olmuştur.(Sahillioğlu, 1962, s. 145)

Arşiv belgeleri ve Ruha üzerinde yapılmış çalışmalardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Ruha'da mukataaya verme işlemleri Ruha'nın Osmanlı Devleti'ne katılmasının hemen ardından başlamıştır. Maliyeden müdevver 9856 numaralı defterde bulunan bir vesikaya göre Ruha sancağında iki yüz mukataat köyü bulunuyordu. Ancak bu defterin ilgili sayfaları incelendiğinde bu köylerin toplam sayısının 117 olduğu görülür. Mukataa olarak görülen bu köylerin çoğu harabe haldeydi. Bu köyleri şen ve abadan yapmak için Rakka muhassılının arzı üzerine harabe olan bu mukataa köyleri ayan, eşrafa iltizam usulüyle verilmişti. Bu köyler arasında en fazla gelir elde edilen mukataa köyü iki yüz on kuruş ile Ağca Mescit Köyü idi. Ağca Mescit Köyü'nden sonra getirisi fazla olan köy 147,5 kuruş ile Han köyü idi. Cankefil Köyü'ne ise söz konusu listede gelir kaydedilmemiştir. 9856 numaralı Maliyeden Müdevver deftere göre Ruha'da mukataa olarak görülen köyler ve bu köylerin gelirleri Ek-2'de sunulmuştur (BOA. MAD. d. 9856. s. 30). Bu defter Ruha sancağına bağlı mukataa köyleri ve bu köylerin mukataa değerleri hakkında geniş bilgi sunmaktadır. Ruha'da bulunan boyahane mukataasından 1518'de 90.000 (Turan 2012, s. 110) ve 1523'de 30.000 akçe vergi alınmıştır (Turan, 2012, s. 110; BOA. TT. d. 998. 85. s. 199). Bu mukataa söz konusu tahrirlerde padişah hâssı iken 1566'da bu mukataa Ruha sancak beyinin hâssı içinde yer almıştır (Turan, 2012, s. 110,111).

Ruha'da XVI. yüzyılda boyahane mukataası dışında bâc-ı ubûr 65.000 (Turan, 2012, s.113; BOA. TT. d. 998. 95. s. 199), damga-i siyah ve kasaphane 40.000 (Turan, 2012, s. 115; BOA. TT. d. 998. 95. s. 199), başhâne-i cedid 6.000 (Turan, 2012, s. 112; BOA. TT. d. 998. 95. s. 199), damga-i aġnâm-ı celebkeşân 20.000, darphane 50.000 akçe vergi geliri olan mukataalar bulunuyordu (BOA. TT. d. 998. 95. s. 199).

Ruha'da bulunan mukataalar iltizam ile bazı kişilere verildiğinde çeşitli olaylar yaşanmıştır. Ruha'da mukataalarda yaşanan sorunlar şikâyet mekanizması ile hükümet merkezine bildirilmiş ve bu sorunlar hükümet merkezinden gelen hükümlerle çözülmüştür. Ruha'nın gelir getiren bazı yerleri, H. 24 Recep 978/M.22 Aralık 1570 tarihinde birtakım kişilere iltizam ile verilmiş ancak verilen mukataaların karşılığında, devlete ödenmesi gereken mukataa bedeli bazı mültezimlerin zimmetlerinde kaldığı tespit edilmiştir. Mukataayı alan mültezimler "hâsıl-ı emvâl" etmelerine yani mukataa gelirlerini toplamalarına rağmen topladıkları meblağı hazineye yatırmamışlardır. Bu durum karşısında devletin alacaklarının tahsil edilmesi için; mukataayı iltizama alan kişilerin mallarının satılması, malı satıldığı halde hâlâ devlete borcu kalanlarının borçlarının kefillerinden alınması emredilmiştir (BOA. DVSN. MHM. d. 14.2. s. 617 hüküm: 888). Mültezimlerin mukataalardan zimmetlerinde kalan devletin alacağını, başbaki kulu veya başbaki kulunun adamları tahsil ediyorlardı (Çakır, 2003, s. 15). Devlet, ekonomik durumu iyi olan, iltizam bedelini eda edebilecek kişilere mukataayı vermiş ve bu kişilerden muaccelelerini almıştır. Muaccelle: Taksitle kiraya verilen devlete ait emlakın bedelinin bir kısmının peşin alınma işlemidir (Pakalın, 1993, s. 550). Ancak; bu kişilerden bazıları mukataalardan geriye kalan taksitleri devlete ödemeyerek devlet hazinesini zarara uğratmışlardır.

Osmanlı sistemi içerisinde askerî zümrenin kazancı reayaya göre fazlaydı (Tabakoğlu, 1986, s. 215). Ruha'da da bu görüşü doğrulayan belgeler mevcuttur. Ruha'da tımar sahibi olan Hasan b. Şükrü Ruha'ya bağlı Cülab Nahiyesi'nde bulunan Evkaf-ı Havass-ı Atika'da 972 yılından 978 yılına kadar iltizam emniyeti yapmıştır. Hasan'ın bu mukataada ortakları da vardır. Hasan mukataa ortaklığından ayrıldığında mukataadan kaynaklı borcu kalmıştır. Ortakları olan Hamza, Hamza'nın oğlu Mustafa ve Rakka Kalesi mustahfızı Hasan Nabi 3 yıl daha mukataayı işletmeye devam etmişlerdir. Bu kişiler de mukataaya vermeleri gerekli ücreti vermemişlerdir. Bu durum karşısında mukataayı işletenler mukataanın gelirlerini akrabalarına aktarmışlarsa bunların tespit edilip alınması Kasım/Aralık 1570 tarihinde Diyarbakır defterdarından istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 14.2.888.1). Yukarıdaki belge incelendiğinde Cülab Nahiyesi'nde bulunan Evkaf-ı Havass-ı Atika'yı iltizam eden kişilerin statüleri Ruha Sancağı'nda yaşayan herhangi birilerine göre oldukça yüksek olduğu görülür. Bu kişilerin ikisi askerî sınıftan bir tımarlı sipahi, diğeri kale mustahfızıdır. Kale mustahfızı ve sipahinin ortakları Hamza ve Hamza'nın oğlunun sosyal statüsü belgede belirtilmemiştir. Ancak her ikisi de muhtemelen böyle bir mukataayı iltizam etmeleri de göz önünde bulundurulduğunda malî durumlarının iyi olduğu söylenebilir.

Mukataa işletme hakkını elinde bulunduran kişiler mukataalarını tekrar müzayedeye koyarak iltizama verebiliyorlardı. Mukataayı iltizamlan alan kişiler işlettikleri mukataanın sahiplerine iltizam bedellerini vermeyerek mukataa sahiplerini mağdur edebiliyorlardı. Voyvoda İbrahim Ruha'nın hass-ı Cedid Mukataasını 30 Temmuz 1576 tarihinde alarak hükümet merkezinden Ruha'ya dönmüştür. İbrahim'in Molla Hasan isminde bir de ortağı vardır. Almış olduğu bu mukataayı önce Halit Bey isminde birine iltizam etmiştir. Ancak Halit Bey, iltizam ettiği mukataanın gelirinden, Voyvoda İbrahim'e de ortağı Molla Hasan'a da bir ücret vermemiştir. Halit Bey bununla da kalmamış ve Voyvoda İbrahim ve ortağına hiç kimse bir habbe vermesin, eğer veren olursa ben alırım diyerek tehdit etmiştir. Ancak Voyvoda İbrahim'in meşru yollarla aldığı mukataasını, Halit Bey zarara uğratmıştır. Halit Bey bununla da yetinmeyerek kardeşi Kasım'ı dört kez yetmiş, seksen atlı ile Voyvoda İbrahim'in üstüne salmış ve Voyvoda İbrahim almış olduğu mukataadan zarar etmiştir. Bu durum karşısında Voyvoda İbrahim İstanbul'a dilekçe yazarak düştüğü durumu anlatmış ve hakkını istemiştir. Voyvoda İbrahim'in başvurusu üzerine Diyarbakır beylerbeyi ve kadısına 18 Ekim 1576 tarihinde gönderilen hüküm, meselenin incelenmesi ve İstanbul'dan belirlenecek cezanın uygulanmasını istemiştir (BOA A. DVNS. MHM. d. 28. 156). Belgede de görüldüğü gibi mukataalarını iltizamlan veren mukataa sahipleri, bazı mültezimler tarafından zarara uğratılabilmıştır. Bu gibi durumlar karşısında mağdur olan kişiler hükümet merkezine başvurarak zararlarının telafisini talep edebiliyorlardı.

Başka bir sancakta görev yapan bir sancak beyine Ruha sancağından gelir olarak has verilebiliyordu. Sancak beyine has olarak kaydedilen bir mukataa geliri daha sonra has statüsünden çıkartılarak bu mukataa devlete gelir olarak da yazılabiliyordu. Kısas köyü havass-ı hümayuna bağlı bir köy olmasına rağmen Mevali Urbani Kısas köyü gelirlerine müdahale ediyordu (BOA. MAD. d. 9856. s.30). Kısas köyüne müdahalede bulunanlardan bir tanesi Cammasâ beyiydi. Ruha'ya bağlı Kısas Köyü Mukataası tahrir yapılırken mahsulün 25.576 kuruşu mirî yani devlete gelir olarak kaydedilmişti. Ancak Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarının hükümet merkezine gönderdiği mektuba göre Kısas Köyü'nün 28. 282 akçelik kısmı Cammasâ -Rakka eyaletine bağlı bir sancak olan Cammasâ sancağının diğeri ismi Aşâra'dır- (Sezen, 2017, s. 53) sancak beyine has olarak verilmesine

rağmen sonradan Cammasâ beyine tahsis edilen 28. 282 akçelik kısmın statüsü değiştirilerek mirîye yani devlete gelir olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Cammasâ beyi bu duruma itiraz etmiştir. Cammasâ beyinin itirazı üzerine Kısas Köyü'ndeki devlet geliri yine Cammasâ beyine has olarak 26 Ocak 1577 tarihli bir yazı ile tahsis edilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 29.272.1). Belgede de görüldüğü gibi has olan yer mirî şekline dönüştürülmüş ancak Cammasâ beyinin dilekçesiyle söz konusu mukataa gelirleri yine Cammasâ beyine bırakılmıştır.

Bir savaşta yararlılık gösteren sancak beylerine kazançlarını arttırmak için mukataalar verilebiliyordu. Ruha Sancak Beyi Melek Ahmet Bey (ö. 1591/1592) (Süreyya, 1996, s. 1081) uğur-ı hümayunda faydalı olmuş ve Melek Ahmet'in bu durumunu, Erzurum beylerbeyi İstanbul'a arz etmiştir. Bu durum karşısında İstanbul, Diyarbakır beylerbeyine ve defterdarına bir hüküm göndererek Melek Ahmet Paşa'ya Ruha gümrüğü ile Fırat Mukataasının verildiğini 7 Mayıs 1577 tarihinde bildirmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 30. 332. 1). Ruha Sancak Beyi Melek Ahmet Bey'e savaşta göstermiş olduğu gayretten dolayı teşvik etmek amacıyla mukataalar verilmiştir.

Mukataalar ortaklaşma üzerine birden fazla kişiye verilebiliyordu. Mukataaların birden fazla kişiye verilmesi halinde ortakların mukataayı eşit ve adalet üzere paylaşmaları önem arz ediyordu. Ruha'da hass-ı cedit mukataasının süresi dolmuştur. Mukataadan kaynaklanan ücret Diyarbakır'a gönderilmiştir. Ancak bu mukataaya tekrar alıcı çıkmamıştır. Ruha Hass-ı Cedit mukataasına alıcı çıkmaması üzerine Ruha Beyi Melek Ahmet, bu mukataayı Diyarbakır'da Abdi, Muhammet, Hasan, Şaban, Sacid Bayram, Bağdat Defterdar kethüdası Budak'a ortaklaşa vermek istemiş ve bu durumu da İstanbul'a yazmıştır. İstanbul ise Ruha Hass-ı Cedit mukataasının bu kadar çok sayıda kişiye ortaklaşa verilmesinde tereddüt yaşamıştır. Bu tereddüdü gidermek için Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarına 26 Mayıs 1577 tarihinde gönderilen hükümdede, Ruha Hass-ı Cedit mukataasının bu kişilere verilmesi durumunda haklaşmalarının mümkün olup olamayacağı sorulmuştur (BOA. A. DVNS. MHM. d. 30.708.1). Mukataa süresi dolduğunda mukataaların alıcısı da çıkmadığında alıcısı çıkmayan mukataaların işletilmesi için bir başkasına verilmesi eyâlet merkezinden İstanbul'a sorulmuştur. İstanbul ise bir mukataada ortak sayısının çok olmasının mukataa sahiplerinin mukataayı hakça paylaşmaları açısından bir sakınca meydana getirebilme endişesini eyalet yöneticilerine iletmiştir. Bu durumda devletin gözetmiş olduğu konu mukataanın işletilmesinde hakça paylaşımın olup olamayacağının ortaya konması olmuştur.

Devlet kendisine ait bir gelir kapısını mukataa adı altında kişilere verebiliyordu ki bu iş iltizama vermek şeklinde adlandırılıyordu. Osmanlı Devleti Ruha Sancağı'nda Murat Han, Şah Muhammet ve Ahmet, Ruha'nın haslarını iltizam etmişlerdir. Bu kişiler 15 kere yüz bin (1,5 milyon) ve 50.004 akçe üzerlerinde kalan borçlarını teslim etmişlerdir. Fakat Murat Han zimmetinde kalan 5600 akçe ve Hanun mukataasından kalan 9.592 akçeyi teslim etmemiştir. Murat Han zimmetinde kalan mukataa parasını vermediği için şaki olarak nitelendirilmiştir. Zira devletin malını teslim etmemiştir. Murat Han zimmetinde kalan parayı ödememek için temessükle tüm mallarını temlik etmiştir. Bu durum karşısında Diyarbakır çavuşlarından Kara Burç'un Murat Han'da mukataadan kaynaklı devletin alacağını tahsil etmekle görevlendirildiği 6 Mayıs 1577 tarihinde Divan'dan Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarına bildirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 30.252.1). Belgede görüldüğü gibi devlet kendisine ait geliri bir ücret karşılığı üç kişiye ihale etmiştir. Ancak üç ortak Murat Han, almış olduğu mukataa karşılığında yükümlülüklerini devlete karşı yerine getirmemiştir. Devlet, mukataa nedeniyle borcunu ödemeyen Murat Han'dan alacağını tahsil edebilmek adına bir görevli tayin etmiştir.

3. RUHA'DA MALİKÂNE UYGULAMALARI

Ruha'daki malikâne uygulamalarını incelemeye başlamadan önce malikânenin ne olduğunu açıklamak faydalı olacaktır. 17. yüzyılın sonuna doğru savaşlar yoğunlaşmıştır. Bu durum devletin giderlerini arttırmıştır. Hazine gereksinim duyduğu parayı elde edebilmek için mukataaları vaktinden önce ve peşin ödemek şartıyla bir yıllık tahville vermeye başlamıştır. Bir yıllığına mukataayı alanlar devlete verdikleri parayı çıkartabilmek için reaya üzerindeki vergi yükünü arttırmıştır. Reayaya yapılan baskılar, üretimin azalması sonucunu doğurmuştur. Bu da devletin gelirlerinin daralmasına yol açmıştır. İşte malikâne uygulaması bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için geliştirilmiş bir sistemdir. Bu sistemde mültezimler mukataaları bir yıllığına değil, ömür boyu almışlardır (Genç, 2003, s. 516; Özvar, 2003, s.19) Malikâne sisteminde devlet mültezimlerden peşin para almış bir nevi faizsiz borçlanmıştır (Genç ve Özvar 2021, s. 40-41). Sanıldığı gibi 15 ve 16. yüzyılda devletin vergi toplama şekli yalnızca tımar sistemine dayanmıyordu. Aslında 15. yüzyılın ortalarında görülmeye başlanan mukataa sistemi tımar sistemi ile yan yana uygulanmaya devam etmiştir. Yukarıdaki bilgi ve belgeleri göz önünde bulundurduğumuzda bu dönemde yalnızca tımar sisteminin uygulandığını söylemek yanlış olur. Ancak tımar alanlarının daraltılarak mukataa ve malikâne sisteminin teşvik edildiği söylenebilir (Çelik, 2020, s. 256).

Ruha'da malikâne sistemi "*mefrûzu'l-kalem maktû'u'l-kadem min külli'l-vücûh serbest*" (BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 113.238; BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.33) şeklinde ifade edilerek formüle edilmiş ve bu yerler ber vech-i malikâne kişilere verilmiştir (BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 66.51; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 47. 13; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 55.133; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 104. 312; BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 124. 106; BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.42; BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.51). Malikânenin her yönden serbest olması, alınan bu mukataanın içerisindeki her çeşit verginin hatta cerâimin malikâneyi işleten tarafından toplanması anlamı taşır. Bu tür yerlere ne vali ne sancak beyi ne de subaşı karışabilirdi. Malikâneye mutasarrıf olan kişiler askerî sınıftan görevliymiş gibi kabul görürlerdi (Taş, 2014, s. 47).

Malikâneye eyalet ve sancak görevlilerinin karışmaması gerekirken malikânelere müdahale eden ve malikânenin yararlanmaya çalışan görevliler de çıkmıştır (Özvar, 2003, s. 61). Ruha'da bu durumu yaşamış birçok malikâne sahibi ve reayası vardır. Ruha'da malikâneye müdahale ederek malikâne sahipleri ve malikâne raiyyetinin mağdur edilmesine birkaç örnek vermek konunun anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. Darussaade ağası Yusuf'un malikânesine müdahale edildiğinde Darussaade ağası Yusuf mağduriyetini hükümet merkezine şikâyet olarak bildirdiğinde Ruha'daki haksızlığın giderilmesi için Rakka beylerbeyi ve kadısına şu hüküm gönderilmiştir: "*Rakka beğler beğine ve ruha kadısına hükm ki: Dâru's-saâde ağası Yusuf dâme uluvvuhû arz-ı hâl gönderub taht-ı kazanızda olub medîne-i münevvere evkâfından kazâ-i mezbûraya tâbi' Karar nâm karye reâyâsı mefrûzu'l-kalem serbest olub lazım gelen hukûk ve rûsûmların şer' ve kânun ve defter mücebince hâsil-ı vakfa verub tekâlîf-i örfiye ve şakka teklif olunmak icâb etmez iken Suruc voyvodası olan Hüseyin iki seneden beru terzi ve kaftan bahasıyla karyelerine konub müft ve meccânen nice me'külâtlarını yedirüb zulm ve teaddî eyledükden sonra hilâf-ı şer'-i şerîf bin yirmi yedi guruşların alub gadrinden perâkende ve perişan etmeğın hilâf-ı şer' aldığu guruşları şer'le vakf-i mezbûr reâyâlarına geru aliverilmek bâbında emr-i şerif verilmek ricâsına i'lâm etmeğın vech-i meşrûh üzere şer'le görülmek. Fî evâhir-i Şa'bân sene 1089*" (BOA. A. DVNS. MHM. d. 96.72). Belgeden de anlaşıldığı gibi malikâne sahipleri malikâneye dışarıdan herhangi bir müdahale ile karşılaştıklarında yapılan haksızlıklar şikâyet mekanizmaları yoluyla giderilmiştir.

Malikâneler ber vech-i malikâne serbest olması gerekiyordu. Malikânenin serbest olması malikâne dışından kimsenin malikânenin işleyişine karışmaması anlamı taşıyordu. Malikânelere dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi gerekirken zaman zaman Ruha'da malikânelere dışarıdan müdahaleler olmuştur. Bektaş ve kardeşi Şahin, kanuna aykırı bir şekilde Osman'ın malikâne olarak mutasarrıf olduğu Şarki Berazi malikânesi reayasına müdahale ederek malikâne reayasını perişan etmişlerdir. Osman malikâne reayasının perişan olması üzerine İstanbul'a giderek Bektaş ve Şahin'i şikâyet etmiş ve mağduriyetinin giderilmesini Divan-ı Hümâyûn'dan talep etmiştir. Osman'ın şikâyeti üzerine hükümet merkezinden Haziran 1727 tarihinde Rakka beylerbeyi ve Ruha kadısına bir hüküm gönderilerek malikâne reayasının mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir (BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 113.239. s. 473).

Ruha'daki malikânelere kimi zaman bazı Rakka valileri de müdahalede bulunmuşlardır. Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşlarından Abdurrahman, Harrani, Harrin ve Ululubağ mezreasına malikâne olarak mutasarrıftır. Bu malikânenin ziraatçıları, Rakka valisi Ahmed Paşa (Rakka valiliği 1736-1739) ve adamlarının zulm ve teaddisinden perakende ve perişan olmuşlardır. Bu durum karşısında Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşlarından Abdurrahman, Rakka valisi Ahmet Paşa'yı bir dilekçe ile şikâyet ederek mağduriyetinin giderilmesini sağlamıştır (BOA. AE. SMHD.I. 195).

Ruha'da tahsil olunan mukataaların meblağı hazineye aktarılıyordu. Ruha'daki mukataa gelirlerinin hazineye aktarım işi belirli tarihlerde yapılıyordu. Ruha'da toplanan mukataa gelirleri 29 Mart 1649 tarihli bir yazı ile hazineye aktarılmıştır (BOA. TS. MA. E. 951. 42.1.1).

Sâdat-ı Mısıriyyûn Evkafı içerisinde bulunan Ruha Mukataasını Ömer Ağa "*mefrûzu'l-kalem maktû'u'l-kadem min külli'l-vücûh serbest*" yani serbestiyet üzere almıştır (BOA. AE. SMHD. I.00020. 01172. 001. 001). Görünen o ki Ömer Ağa varlıklı zengin bir kişidir. Ömer Ağa Ruha Gümrük Mukataasını da almayı başarmış ve Ömer Ağa, h. 1139 senesi Gümrük Mukataası iltizam malından 6.000 kuruşu, 5 Nisan 1727 tarihinde Ruha Kaymakamı Ebu Bekir'e vermiştir (BOA. TS. MA. E. 453.6.1.1). Ömer Ağa Ruha'da birçok mukataayı alması onun Ruha'da önemli bir kişi olduğuna delalet eder.

Rakka'da malikâne alanlar aldıkları mukataanın bedellerini hazineye ödemekte sorun çıkartmışlardır. Bu nedenle Rakka (Ruha) eyaleti, ber vech-i malikâne Rakka beylerbeylerine verilmiştir. Malikâne ve mukataaların beylerbeylerine verilmesi mukataa ve malikâneleri alan kişilerin elinde bu mukataa ve malikânelerin uzun süre kalmamasıdır. Bu durum mukataa ve malikâne alanların reayaya eziyet etmesine, reayanın faizcilerin eline düşmesine sebep oluyordu. Mukataa ve malikâne alanlar taşranın en üst yöneticileri oldukları takdirde mukataa ve malikâneler verildiği süreler boyunca sahiplerinde kalıyordu. Malikânelerin süre sonuna kadar

sahiplerinde kalmasıyla devlet zarar etmediği gibi reaya mağdur olmuyordu (BOA. AE. SMHMD. I.17. 1008). Rakka (Ruha) Eyaleti) şu valilere ber vech-i malikâne verilmiştir: 25 Ekim 1717 tarihlenmiş belgeye göre Vezir Ali Paşa'ya (ö. 1723) (BOA. A. DVNS. MHM. d. 126. 874; Üner, 2015, s.133) 19 Mart 1746 tarihli belgeye göre Ahmet Paşa'ya (BOA. AE. SMHD. I. 186. 14408) (Rakka valiliği 1737-1739) verilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Ruha Sancağı mukataalarını malikâne usulü ile alanların sosyal statülerine bakıldığında bu kişilerin daha çok askerî sınıftan oldukları görülür. Rakka'da iskân başlığı yapan Firuz Ağa da 15 Ocak 1734 tarihinde Balis Kazası'nı ber vech-i malikâne olarak aldığı görülmektedir (BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 144. 53. hüküm no: 344).

Ruhalı İskân Kâtibi Abdullah Ağa İstanbul'a bir sebeple gitmiş ve Ruha'ya dönüşünde elinde H. 18 Cemaziye'l-Evvel 1153/M. 11 Ağustos 1740 tarihli bir berat defteri ile gelmiştir. Söz konusu berat defterinde malikâneleri işletme hakkını elde edenler Tablo 1'de verilmiştir. Berat defterine göre Ruha'da yaşayan Ömer Bey Efendi ve Abdullah Bey Efendi'ye Kilis Malikânesi, Ağzaz Malikânesi, Ruha Boyahane Mukataası, Ruha zimmilerine ait ispence mukataaları verilmiştir. Ayrıca bu sayılan malikânelerden Ağzaz ve Kilis'e Rakka Valisi de mukataaya ortaktır. Sülüklü Mukataası'nın yarım hissesi yine Ömer Bey Efendi'ye aittir. Germüş'ün Kantar ve kapan mukataası, Halep Muhassılığ'ına bağlı Ruha Gümrüğü kantar ve kapan mukataası, Ruha Boyahane Mukataasını, Ruha zimmilerine ait ispence mukataasını da Süleyman Ağa almıştır. İskân Kâtibi Abdullah Ağa'nın getirdiği berevat defterine göre Selim Ağa Ruha Tahmishanesi ve Dibhisar'ın yarım hissesini almıştır (BOA. D. BSM. d. 2437.1). Tablo incelendiğinde Rakka valisinin Ağzaz ve Kilis malikânelerine, ağa sıfatı olan Selim Ağa'nın Ruha Tahmishanesi ve Dibhisar mukataasına tasarruf ettiği, efendi sıfatlı Ömer, Abdullah ve Süleyman efendilerin ise çeşitli malikâne ve mukataalara tasarruf ettiği görülür.

Tablo 1: H. 18 Cemaziye'l-Evvel 1153 Tarihli Ruha Berat Defteri'nde Malikânesi Olan Kişiler

Malikâne ve Mukataaya Tasarruf Edenler	Malikâne ve Mukataalar								
	Kilis Mal.	Ağzaz Mal.	Sülüklü Mal.	Germüş Muk. ve Kapanı	Boyahane Muk.	Ruha Gümrüğü Kantarcılık-Kapan	Ruha Zimmileri İspence Muk.	Ruha Tahmishanesi	Ruha Diphisar Muk.
Rakka Valisi	1	1							
Abdullah Bey Efendi	1	1			1		1		
Ömer Bey Efendi	1	1	0,5		1		1		
Süleyman Efendi				1	1	1			
Selim Ağa								1	1

Kaynak: BOA. D. BSM. d. 2437.1

İskân Kâtibi Abdullah Ağa'nın İstanbul'dan Ruha'ya getirdiği berat Ruhalı bir avuç eşrafa Ruha'nın rant imtiyazını veren bir belgedir. Devlet, Ruha'nın bürokratik elitlerine Ruha'nın çeşitli vergilerini toplama ayrıcalığını verirken kendisi de taşra elitlerinin sıcak parasını İstanbul'a çekme imkânına kavuşmuştur. Hiç şüphesiz bu alış verişin tam ortasında kalan Ruha reayası devletin vergi toplama yetkisini verdiği bürokratik elitlerin insafına terk edilmiştir.* Mukataa ve malikâne işletmelerini alan kişiler genellikle ehl-i örf denilen

* Rakka valisi Hamavizade Ahmet Paşa'nın (ö. 1745) tasarrufunda bulunan Ruha sancağında Bozabad nahiyesinde Çeltikviranı köyü malikânesi ve Kalonluca mukataatı Ahmet Paşa'nın kasr-ı yediyle Abdurrahman Efendiye verilmişti. Birçok kasr-ı yed işleminde mukataa ve malikâne işlemlerinin yanı sıra bu işlem evrakının yanında bir ferman ile uyarılarda bulunmuş ve malikâne ihalelerini genelde devlet adamları ve ayânların aldıklarını ve bu malikânelerin; tasarruf etmeye hak kazanan kişilerde kısa süre kalıp sonrasında el değiştirdiği, malikâne reayasının gözetilmediği, reyanın faizcilerin ellerine düştüğü, malikâneleri iltizam edenlerin iltizam sürelerinin kısa olması nedeniyle reayaya zulmettiği ifade edilmiştir. Söz konusu belge şu şekildedir: "Memâlik-i mahrusemde vâki Şam ve Halep ve Diyârbekir ve Mardin ve Adana ve Malatya ve Ayntab ve Tokad câniblerinde ve ba'zı mahallerde vâli ve muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizâmlarına dâhil, mîri mukataâtın ekseri ricâl-i devlet ve a'yân-ı vilâyeten ba'zılarının uhdelinde olub lâkin üzerlerinde mustakarr olmayub her biri senede bir kaç âdemir der-uhde olunduğundan reayası gözedilmeyüb ve kütlarichün vakt u zamânla tohm ve ihtiyâcları olan malzemelerine iânet olunmamağla bi'z-zarûre murâbahacılardan za'fi ile akçe aldıklarından her sene her sene izdiyâd bulan istirbâhın edâsına zirâat ve hırâsetleri ve kâr ve kışblerinin hâsılından (iktifâ etmeyub) der-uhde edenler dahi zabt edeceğim bir sene yâhud iki senedir deyu bi'l-cümle hâsılları almak için cevri ve ziyet eylediklerinden ekseri perâkende ve perîşân ve hâlî ve harâb ve bakiyyeleri dahi kût-ı yevmiyeye muhtâc ve ahvâlleri diğer gün olmağla ba'de'l-yevm o makule kurâ ve mukataât karyeleri ile verecekleri muaccelenin zâyi' olmayacağından nâşi ta'yinen bilüb rağbet etmelerichün fimâ ba'd taraf-ı hümayûnum ve vekil-i mutlakım olanlar taraflarından biri bu nizâmı her ne sûretde âhere ihrâc etmek murâdeyledikde bu nizâm i'mâr-i memleket ve ibâdullâha ? enfa' olduğun huzur-ı fâizü'n-nür-ı pâdişâhâneme gelüb bi'n-nefs kendüleri arz ve men' etmelerichün eâ'limül-ulemâul-mutebahhirin bi'l-fi'l şeyhu'l-islâm ve kadiaskerlerim ve nakîbü'l-eşrâfım edâmallâhu teâlâ fezâilühüm bu husûsa mahsûs nâzir nasb ve ta'yîn olmalarıyla ol makûle kurâ ve mukataât hâlâ hazîne-i âmirem defterlerinde mukayyed olub vâliler ve muhassıl ve voyvodalara vergeldikleri mâl-i maktû'u her ne ise mîri ve mu'tâd üzere kalemiyesin kesri ve noksân gelmemek şartıyla mülhak, âsitâne-i saadetim hazinesine verenler kemâ fi'l-evvel hazîne-i âmirem ve câmi'i-l emvâl olanlar senesi dâhilinde dört taksit ile edâ ve kalemiyesin verub yedine ma'mûlün bihi temessük aldıkları tahammülü vardır deyu mîri ve kalemiyesichün vergeldiklerinden izdiyâd bir akçe ve bir habbe metâlibine ve rencide etdirilmeyub şefâat ve ricâ ve cevri ve ezâ ve gadri ve hazer kasdiyla sâhibinin rızâsı olmadukça âhere verilmeyub vüzerâ ve mîrmîrândan ve mîrlivâ ve mütesellimler ve sair ehl-i örf

askerî kesimden kişilerdi.(Ünal 1991:60) Ruha'da da malikâneleri alan kesim genellikle bu kesimden kişilerdi (BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 113.238; BOA. A. DVNS. AHK. CZRK. d. 24.33; BOA. AE. SMHMD. I.17. 1008).

Mukataaya tasarruf eden kişiler mukataalarını kadı ve şahitler huzurunda iltizama verebiliyorlardı. Halep muhassıllığı aklamından Ruha kapan mukataasını ber vech-i malikâne Ahmet Efendi almayı başarmıştır. Ahmet Efendi almış olduğu bu mukataayı çalıştırması için günlük 10 akçe karşılığı el-Hac Mustafa'ya vermiştir. Bu iki kişi aralarındaki hesabı Ruha Mahkemesi'nde kadı huzurunda ve İskân kâtibi İbrahim, Urban Kâtibi Mehmet Salim efendiler ve Ruha Miralay İbrahim Ağa ve eki Miralay Feyzullah Ağa'nın şahitliklerinde H. 25 Cemaziye'l-Ahir 1181/M. 18 Kasım 1767 tarihinde görmüşlerdir (BOA. AE. SMST. III. 333. 26884. 1. 2; BOA. AE. SMST. III. 333. 26884. 1. 1).

Malikâneye tasarruf eden kişiler tasarruf ettikleri malikânelerini bir başkalarına iltizam yoluyla verebiliyorlardı. Ruha'da Ali isminde bir kişi Yalak nahiyesinde Ali, Beğce, Kozhisar, İsa Kapısı, Paşa Beyri köylerini 32.620 kuruşa malikâne olarak üzerine almıştır. Ancak Ali almış olduğu bu malikâneyi Mehmet Ağa'ya iltizam etmek istemiştir. Söz konusu iltizamda 1017,5 kuruş peşinat ve 101,5 kuruş kasr-ı yed vergisiyle 18 Haziran 1777 tarihinde gerçekleştirilmiştir (BOA. AE. SABH. I. 281. 18905.2.1; BOA. AE. SABH. I. 281. 18905.2.1).

Hacegân-ı Divan-ı Hümâyû'ndan Abdulkadir Rakka Mukataasının yarım hissesini, Ruha Tahmis-i Kahve Mukataası'nın ise çeyrek hissesini iltizam ile almıştır. Abdulkadir iltizamen aldığı Rakka Mukataasının yarım hissesini, Ruha Tahmis-i kahve Mukataasının ise çeyrek hissesini 1201 ve 1202 senesinde temesükle Tahmis Ağa'sı Mehmet Emin'e ve Halil'e iltizama vermiştir. Abdulkadir'in iltizam ettiği yerlere karşılık 1201 yılından 200 kuruş, 1202 yılından 580 kuruş -toplamı 780 kuruş yapar -Mehmet Emin'den ve 370 kuruş ise Halil'den alacağı vardır. Ancak bu kişiler iltizam ettikleri yere karşılık Abdulkadir'e vermeleri gereken bedeli vermemişlerdir. Abdulkadir bu kişilerden iltizama verdiği Rakka Hazinesi Aklamı'ndan Ruha Tahmis-i Kahve Mukataası'nın bedelini istediğinde; “*Bugün verimiz, yarın verimiz*” şeklindeki cevaplarla oyalamışlardır. Abdulkadir alacağını tahsil edebilmek için bir dilekçe yazmıştır. Dilekçe Divan'a ulaştığında, öncelikle iddianın doğruluğu araştırılmıştır. Çünkü mukataa Abdulkadir'e ait değil ise zaten meseleyi incelemeye ve hüküm yazmaya gerek görülmemesi durumu vardır. Bunun için Hazine-i Amire'de bulunan Başmuhasebe Defteri'ne bakılması gerekmiştir. Yapılan inceleme ile mukataaları Abdulkadir'in iltizam ettiği, Mehmet Emin ve Halil'e temesükle verildiği tespit edilmiştir. Bu kişilerin temesükle aldıkları mukataanın malını tahsil ettikleri görülmüştür. Bu tespit üzerine Divan'dan Ruha kadısına hüküm-i şerif gönderilmiş ve kadıdan Abdulkadir'in iltizama verdiği mukataaların bu iki kişiden her nasıl ve ne şekilde olursa olsun tahsil edilmesi için H. 11 Muharrem 1207/M. 29 Ağustos 1792 tarihinde hüküm yazılmıştır (BOA. AE. SSLM. III. 303. 17744).

Osmanlı Devleti'nde mukataayı alan kişi, üstlendiği meblağın bir kısmını hazineye peşin olarak öderdi. Bu kişi zarar etmesi ya da ortadan kaybolması durumunda hazinenin uğrayacağı zararı karşılamak üzere iki kefil göstermek zorundaydı (Taş, 2014, s. 47). Mültezim taahhüdünü yerine getirmezse iltizam bedeline kefil olan kişiler kefil olduğu mültezimin parasını ödemekle mükellef tutulmuşlardır (Sahillioğlu, 1962, s. 146) Malikâne alanlar; malikâne bedelini ödemediklerinde malikâne o kişiden devlet tarafından alınmıştır. Bu tarz bir olayı Rumkale mukataasından görüyoruz. Rumkale sakinlerinden el-Hac Sadık Bey Rumkale Mukataasını ber vech-i malikâne almıştır. El-Hac Sadık Bey, devlete vereceği muaccele karşılığında Rumkale ahalisinin vergilerini toplama yetkisine sahip olmuştur. Ancak Rumkaleli Bekir Bey el-Hac Sadık Bey'in mukataasına tegallüben, zorla el koymuştur. Bu nedenle de ödenmesi gereken taksitler ödenememiş ve Rumkale mukataası 1219 senesinde Sadık Bey'in elinden alınarak Halep Valisi Veliyüddin Paşa'ya tevcih edilmiştir (BOA. AE. SSLM. III.393. 2273.2.1; BOA. AE. SSLM. III.393. 2273.1.1). Bu tevcihe itiraz eden el-Hac Sadık Bey, elinden alınan mukataayı tekrar alabilmek için dilekçesinde Bekir Bey'in kendisine verdiği zararları anlatmıştır. El-Hac Sadık Bey'e göre Bekir Bey, Rumkale Mukataasını zorla ele geçirmiş ve hiçbir şekilde el-Hac Sadık'ın ödemesi gereken taksitleri için yardımda bulunmamıştır. Bekir Bey, Sadık Bey'in evladını haksız yere öldürmüş, sülalesini perişan etmiş, tüm emval ve eşyasını gasp etmiş, Sadık Bey'in bütün gelir ve kazancını yemiştir (BOA. AE. SSLM. III.393. 2273.1.1). Sadık Bey durumunu anlattıktan ve kendisi için ödemediği malikâne taksiti için geçerli bir mazeret bulmuş ve Rumkale Mukataasının yine kendisine verilmesini talep etmiştir. El-Hac Mehmet Sadık Bey'in zor durumda kalması, mukataa gelirlerinin Bekir Bey tarafından zorla alınması nedeni ile Rumkale mukataası h.1218, 1219 gelirleri mukataa defteri ile birlikte İstanbul'a mühürlü ve imzalı gönderilmesi ve Hazine-i Amire'ye teslim edilmesi şartı ile yine kendisine verilmiştir. Ayrıca el-Hac Sadık Bey'e gönderilen fermanda Rumkale Mukataasının ödemede tembellik göstermesi durumunda tekrar devlet

tâifesi taraflarından bilâ fermân bir nesne talebiyle rencide etdirilmeyub mukteditri'l-kalem ve maktûu'l-mukaddem min külli'l-vücûh serbestiyet üzere hayâta oldukça te'biden mâlikâne zabt eylemeriçün yedlerine berât-ı celilî'l-hümâyûnum verilüb”, Bkz. BOA. AE. SMHMD. I.17. 1008.

tarafından mukataanın elinden alınacağı kendisine H. 3 Safer 1221/M.22 Nisan 1806 tarihindeki fermanda bildirilmiştir (BOA. AE. SSLM. III.393. 2273.2.1).

Osmanlı Devleti malikâne ve mukataaları genellikle düşük profilli kişilere vermemiştir. Malikâne ve mukataaları alan kişiler incelendiğinde şeyh, seyyit, aşiret zabiti, dergâh-ı mualla gediklisi, Divan-ı Hümayun hocası, Daru's-saade ağası, Tahmis ağası, Ruha'nın vücuhi, Rakka valisi gibi sosyal statüsü yüksek kişiler mukataaları almışlardır. Bu durum mukataaları alan kişilerin mal varlığı olması gerektiğini göstermektedir. Ancak bir mukataayı alamayan kişilerin "*ber vech-i iştirak*" -ortaklaşma- şeklinde de malikâne sahibi olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Malikâneleri alıp bir başkasına devreden kişi sayısı da az değildir. Bütün bu bilgileri daha geniş bir şekilde inceleyebilmek için bkz. Ek- 1: Ruha'da Tespit Edilen Malikâne ve Mukâtaalar tablosunu inceleyiniz. Ek 1'deki tablodan yararlanılarak oluşturulan Tablo 2 incelendiğinde Ruha'da tespit edilen malikâne ve mukataalara tasarruf edenlerden on kişinin ağa sıfatı taşıdığı, beş kişinin hacca gidip geldiği ve hacı sıfatına sahip olduğu, dört kişinin efendi sıfatı taşıdığı yani ulemadan olduğu görülür. Efendi sıfatı taşıyan dört kişiden biri Divân-ı Hümâyûn hocasıdır. Ruha'da mukataa ve malikâne işleten üç kişinin de seyyit olduğu görülür. Seyyitlerden ikisi bir malikâneye eşit hisse ile ortakdır. Ruha'da malikâne işletenlerin ikisinin Rakka valisi, diğer iki kişinin dergâh-ı âlî kapıcı başısı görevinde bulunuyordu. Bu tabloda bir kişinin kâtip olduğu diğer bir kişinin aşiret zabiti olduğu görülmektedir. Tabloya genel bir şekilde bakıldığında Ruha'da malikâne ve mukataa işletenlerin çoğunluğunun askerî sınıftan yani ehl-i berat olduğu görülecektir. Ek 1 incelendiğinde Ruha'da tespit edildiği kadarıyla en fazla malikâne ve mukataaya sahip olan kişi Numan Ağa'dır. Numan Ağa tasarrufunda bulunan yerleri kasr-ı yed ederek başkalarına bırakmıştır. Numan Ağa'nın tasarruf ettiği yerler: Ruha Sancağı Harran Nahiyesi Koşça Köyü, Ruha Sancağı Çaykuyu Nahiyesi Karacaviran ve Ruha sancağı Samsad Nahiyesi Kantara, İncirli, Boyluca köyleri ve Arus mezreasının 1/4 hissesidir.

Tablo 2: Ruha'da Malikâne ve Mukataa İşletenlerin Statüleri

Malikâne ve Mukataa sahiplerinin sınıfları	Kişi Sayısı
Ağa	10
Hacı	5
Efendi	4
Seyyit	3
Rakka valisi	2
Dergah-ı Âlî Kapıcıbaşı	2
Aşiret zabiti	1
Tezkire-i Evvel	1

Kaynak: Ek1'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Devlet mukataa gelirlerinin hazinede toplanmasını sağlamak için devlet merkezinde ya da mukataanın bulunduğu yerde açık arttırma yöntemini kullanıyordu. Açık arttırmada en fazla fiyatı teklif eden mültezim mukataanın işletmesini almaya hak kazanıyordu (Ünal 1991, s. 59). Rakka Hazine Aklamı'ndan Ruha sancağında Kara Ulus'a bağlı Cemaat-ı Bereke-i Mesavi'ye bağlı Balukanlı'nın maktuuna ber vech-i malikâne Osman ve Ali'nin babası Ahmet mutasarrıftır. Ancak Ahmet vefat etmiştir. Söz konusu malikâne insanlar arasında müzayedeye tabi tutulmasına rağmen alıcısı çıkmamıştır. Bunun üzerine Mihrimah Mahallesi'nde Hacı Hasan ibn-i Abdulgani'ye 1.000 kuruş muaccele ile Kara Ulus'a bağlı Cemaat-ı Bereke-i Mesavi'ye bağlı Balukanlı'nın maktuu ber vech-i malikâne berat-ı şerif ile H.12 Şevval 1250/M. 11 Şubat 1835 tarihinde verilmiştir (BOA. AE. SMHD. II 92. 7638).

Ruha'nın eşrafından İshak Efendi, Harran nahiyesinde Süleymanlı denilen yere ber vech-i malikâne berat-ı şerif ile mutasarrıftır. Ancak İshak Efendi kazaen beratını kaybetmiştir. İshak Efendi malikâneleri için berat talebinde bulunmuştur. Malikâne sahibi olup beratını kaybedenler eğer tanınan, bilinen, meşhur kişiler ise berat verilmesi, eğer kişi bu şekilde bir iddia ile gelmiş ve tanınmıyorsa yolsuzluk yapma endişesi sebebi ile berat verilmemesi istenmiştir. İhsan Efendi Ruha Hanedanı'ndan olduğundan dolayı İhsan Efendi'ye 29 Temmuz 1838 tarihinde kaybolan beratı için yeniden berat verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. CM. 415. 16934).

Ruha'nın ileri gelenlerinden olan Müslüm Ağa dokuz kıt'a mukataa hissesinin tamamını 200.000 kuruş muaccae ile tasarrufu altına almıştır. Müslüm Ağa dokuz kıt'a mukataayı tasarrufu altına alabilmesi onun zengin, güçlü bir kişi olduğunu gösterir. Bu durum mukataaların zengin varlıklı olan kişilere verildiğini gösterir. Zaten belgede Ruha vücutundan olduğunun belirtilmesi ve isminin sonunda kendisini niteleyen bir ağalık vasfının bulunması, bu durum konusunda bir şüphe bırakmamaktadır. Müslüm Ağa 9 kıt'a mukataayı almıştır almasına ancak Müslüm Ağa vefat etmiştir. Müslüm Ağa'nın tasarrufunda olan bu mukataaların 8 parçası oğlu Mehmet Sait Bey'e verilmiş, bir kıt'ası Kapucuzade İsmail Bey'e sunulmuştur. Sait Bey bu mukataaların muaccesesi olarak 41.000 kuruş ödemesi 2 Haziran 1842 tarihinde kabul etmiştir (BOA. I. DH. 60.2976.1.1).

4. SONUÇ

Bu makale, Osmanlı döneminde Ruha'da uygulanan mukataa ve malikâne sistemlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. İncelenen belgeler ve arşiv verileri doğrultusunda, mukataa ve malikâne uygulamalarının tarihsel, sosyal ve ekonomik bağlamı derinlemesine incelenmiştir. Mukataaların ve malikânelerin nasıl dağıtıldığı, kimler tarafından kontrol edildiği ve nasıl el değiştirdiği gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Makalede vurgulanan önemli bir nokta, mukataa ve malikâne uygulamalarının devlet bürokrasisinin taşra üzerindeki etkisini artırdığıdır. Mukataa ve malikâne sahiplerinin sosyal statüsü ve güç dengeleri üzerindeki etkileri, belge kayıtları ve arşiv verileri üzerinden incelenmiştir. Bu uygulamaların, devlet nezdinde tanınır hale gelen kişilerin güç ve nüfuzunu artırdığı, böylece taşra üzerindeki sosyal ve ekonomik yapıyı şekillendirdiği sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, makalede mukataa ve malikâne sahiplerinin borçlarını ödememesi gibi durumlarda devletin nasıl hareket ettiği ve bu durumun nasıl düzenleme ve müdahale gerektirdiği üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, Ruha'daki mukataa ve malikâne uygulamalarının Osmanlı dönemi taşra yönetimindeki genel eğilimler ve politikalarla nasıl ilişkilendirilebileceği ve bu uygulamaların taşra üzerindeki sosyal ve ekonomik yapıyı nasıl etkilediği önemli bir şekilde vurgulanmıştır. Bu çalışma, Osmanlı dönemi taşra yönetimi ve vergi toplama uygulamaları üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

Divan-ı Hümayun Ahkam Cezayir Rakka Defteri (A. DVNS, AHK, CZRK.), 24/31, 24/33, 24/42, 24/51,

Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri (A. DVSN. MHM. d.), 126/874, 14/888, 28/156, 29/272, 30/252, 30/332, 30/708, 96/72.

Divan-ı Hümayun Şikâyet Defteri (A. DVNS, ŞKT. d.), 47/13, 55/133, 66/51, 104/230, 104/312, 113/238, 124/106, 113/329,

Ali Emiri, Sultan Selim III (AE, SSLM. III), 303/17744/1/1, 303/17744, 393/2273/1/1, 393/2273/2/1. Ali Emiri, Sultan Abdulhamid I. (AE, SABH. I), 281/18905/1/1, 281/18905/2/1.

Ali Emiri, Sultan Mahmud I. (AE, SMHD. I.), 186/14408, 20/1172/1/1, 1008/1/1, 92/ 7638, 92/ 7638/1/1,

Ali Emiri, Sultan Mustafa III. (AE, SMST. III), 333/ 26884/1/2, 346/27855/1/1, 54/ 3974/1/1.

Cevdet Maliye (C, ML), 415/16934, 415/ 18342/ 1/1.

Baş Muhasebe Kalemi, (D, BSM. d.), 2437/1.

İrade Dahiliye (İ, DH), 60/ 2976/1/1.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD. d), 9856. s.30.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS, MA, E.) 453/ 6/1/1, 951/42/1/1.

Tapu Tahrir (TT. d), 998. 95. s. 199.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Başarır, Ö. (2014). "Diyarbakir Eyaleti Örneğinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Mukataalar Özelinde Üretim ve Ticaret". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29(1):127-66.

Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. Kitabevi, İstanbul.

Çelik, M. (2020). "Malikâne Uygulamasının İlk Yıllarında Yapılan Müzayedelere Dair Bazı Bilgiler: Midilli Sancağı". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39(68):251-79.

Genç, M. (2000). "İltizam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22:154-58.

Genç, M. (2003). "Mâlikâne". *TDV. İslâm Ansiklopedisi* 27:516-18.

Genç, M. ve Özvar, E. (2021). *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-1*. Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Karaman, D. (2004). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler". *Bilig* (29):139-76.
- Özkaya, Y. ve Akyıldız, A. (2020). "Muhassıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31:18-20.
- Özlü, Z. (2007). "Göynük'e Ait Bazı Gelir Kaynakları ve İdaresi: Tımar, Zeamet ve Mukâtaalar H. 1154-137/M.1741-1889". *Erdem* 16(48):48-55.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. Kitabevi, İstanbul.
- Özvar, E. (2013). "Voyvoda". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 43:129-31.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. C. 2. MEB, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1962). "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 3(1-2):145-218.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. 2. Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmânî*. C. 4. editör N. Akbayer. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1986). *Türk İktisat Tarihi*. 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Taş, H.. (2014). *XVII. Yüzyılda Ankara*. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Turan, A. N. (2012). *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ünal, M. A. (1991). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 6(1):59-77.
- Üner, M. E. (2015). *Osmanlı Dönemi Rakka Valileri*. 1. Baskı, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Yörük, D. (2019). "XVI. Yüzyıl Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Larende Kazası Örneği". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (47):217-38.